

ELŻBIETA MAGNER
Uniwersytet Wrocławski

SPÓJNIK *WZGLĘDNI*

Podstawowym zastosowaniem wyrazu *względnie* jest użycie go jako przysłówka. Istnieje także możliwość, aby pełnił on rolę spójnika. Pracę rozpocznę od scharakteryzowania słowa *względnie*, potem podam przykłady jego spójnikowego użycia. Pozwoli mi to dać odpowiedź na pytanie, jakim rodzajem spójnika jest *względnie* oraz czy może on być odpowiednikiem z języka naturalnego dla jakiegoś funktora z ekstensjonalnej logiki?¹.

W poszukiwaniu spójnikowego *względnie*. Słowo *względnie* w języku polskim najczęściej występuje jako niestopniowalny przysówek. Świadczy o tym fakt, że większość słowników języka polskiego uwzględnia właśnie tylko przysłówkowe użycie tego słowa. Przytoczę tutaj kilka przykładów. I tak *Uniwersalny słownik języka polskiego T-Ż*, którego redaktorem jest Stanisław Dubisz, podaje dwie możliwości użycia słowa *względnie*: po pierwsze, książkowe – «umiarkowanie, dość, stosunkowo, do pewnego stopnia, w jakichś przyjętych ustalonych granicach: *Było względnie cicho, ciepło, spokojnie*»; po drugie, z kwalifikatorem przestarzałe – «dość dobrze, niezłe, znośnie: *Na urlopie było względnie*»². Bogusław Dunaj w książce *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego* uwzględnia słowo *względnie* użyte przysłówkowo i opisuje je następująco: «umiarkowanie, stosunkowo, dość, jako tako: *Dzieci uczą się względnie*»³.

¹ Zarys poruszony tu przeze mnie problematyki przedstawiłam w wygłoszonym referacie podczas XX Konferencji z cyklu zastosowania logiki w filozofii i podstawach matematyki, która odbyła się w Szklarskiej Porębie w dniach 4-9 maja 2015 roku.

² *Uniwersalny słownik języka polskiego T-Ż*, red. S. Dubisz. Warszawa 2006, s. 720.

³ B. Dunaj: *Język polski. Współczesny słownik języka polskiego, O-Ż*. Warszawa 2007, s. 2097.

W *Słowniku 100 tysięcy potrzebnych słów* znajdziemy dwa sposoby pozbawione kwalifikatorów użycia słowa *względnie*: «1. do pewnego stopnia, w jakiś przyjętych granicach, 2. dość dobrze»⁴. Halina Zgółkowa w *Podstawowym słowniku języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej* zwraca uwagę, że słowo to występuje w języku polskim w roli niestopniowalnego przysłówka, a znaczy: «do pewnego stopnia; umiarkowanie; dość dobrze»⁵. Następne pozycje to dwa słowniki redagowane przez Elżbietę Sobol, w których słowo *względnie* kwalifikuje się jako potoczne, a znaczy ono: «dość, stosunkowo, jako tako»⁶. Także pięćdziesięciotomowy słownik pod redakcją Haliny Zgółkowej nie uwzględnia spójnikowego użycia słowa *względnie*. Znajdziemy tam tylko przysłówkowe użycie tego słowa: «1. umiarkowany, do pewnego stopnia (...) 2. potoczny: dość dobrze, znośnie, nieźle, nie najgorzej»⁷. Na koniec przeglądu wybranych słowników z przysłówkowym *względnie* wspomnę o dwóch, które redagował Mieczysław Szymczak. Znajdziemy w nich dwa możliwe użycia słowa *względnie*: «1. umiarkowanie, dość, stosunkowo, do pewnego stopnia (...); 2. potoczny: dość dobrze, nieźle, znośnie»⁸.

Ale są także słowniki, które, oprócz przysłówkowego, opisują spójnikowe użycie słowa *względnie*. Trzeba jednak przyznać, że jest ich stosunkowo mniej w porównaniu do tych, których wybór cytowałam powyżej. I tak w *Wielkim słowniku poprawnej polszczyzny PWN* przypisano słowu *względnie* kwalifikatory: środowiskowy oraz urzędowy. «Spójnik o znaczeniu: ewentualnie, bądź (...)». Ze względu na urzędowy charakter słowa *względnie* słownik zaleca, aby w tekstach unikać tego spójnika. Należy zastąpić go spójnikiem *ewentualnie* lub

⁴ *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*, red. J. Bralczyk. Warszawa 2005, s. 960.

⁵ H. Zgółkowa: *Podstawowy słownik języka polskiego z zarysem gramatyki polskiej*. Poznań 2008, s. 729.

⁶ *Ilustrowany słownik języka polskiego*, red. E. Sobol. Warszawa 2004, s. 1071; podobnie w: *Nowy słownik języka polskiego PWN*, red. E. Sobol. Warszawa 2002, s. 1201.

⁷ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgółkowa, t. 47. Poznań 2004, s. 355.

⁸ *Słownik języka polskiego*, t. 3, R-Z, red. M. Szymczak. Warszawa 1992, s. 872; *Słownik języka polskiego PWN, R-Z*, red. M. Szymczak. Warszawa 1995, s. 813.

*bądź*⁹. Mirosław Bańko i Maria Krajewska w *Słowniku wyrazów kłopotliwych* umieszczają hasło: *względnie, ewentualnie*. Jeżeli chodzi o słowo *względnie* to autorzy piszą, że czasem używa się go zamiast słowa *lub*, jednak zauważają, że *Słownik poprawnej polszczyzny PWN* zniechęca swoich czytelników do stosowania tego słowa. „O ile jednak spójnik *lub* nie wyróżnia żadnej z dwóch możliwości, o tyle *względnie* może sugerować, że pierwsza jest bardziej prawdopodobna lub bardziej pożądana, np. *Wynajmę mieszkanie firmie, względnie sprzedam*. W tej funkcji użycie spójnika *względnie* jest uzasadnione, choć w potocznej rozmowie może razić urzędowością”¹⁰. W *Praktycznym słowniku poprawnej polszczyzny*. *Nie tylko dla młodzieży*, znajdziemy uwagę, że niepoprawne jest użycie spójnika *względnie* zamiast spójników *lub, albo, bądź (też)*. Jako ilustrację zostają podane przykłady: *Kup mi szynkę względnie baleron* (poprawnie: *albo baleron*). *Spotkamy się na ulicy względnie w kinie* (poprawnie: *bądź w kinie*)¹¹. Podobną uwagę znajdziemy w *Słowniku języka polskiego*, którego redaktorem jest Witold Doroszewski. Zauważa on, że użycie spójnikowe wyrazu *względnie* jest niewłaściwe. Powinno się zamiast niego stosować wyrazy: *bądź, bądź też, albo*¹². *Inny słownik języka polskiego PWN P-Ż* odnotowuje, że „jeśli wymieniając kilka możliwości, użyjemy słowa *względnie* przed którąś z nich, to zaznaczamy, że może być ona brana pod uwagę, jeśli nie dojdą do skutku możliwości wcześniej wymienione

⁹ *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*, red. A. Markowski. Warszawa 2008, s. 1397.

¹⁰ Autorzy zauważają też, że „równie pretensjonalny w zwykłej rozmowie może być spójnik *ewentualnie*, który też sugeruje, że druga z przedstawionych możliwości jest brana pod uwagę wtedy, gdy nie dojdzie do skutku pierwsza. Najlepiej używać go w stylu oficjalnym: ‘Leciał do Iraku w związku z propozycją pokazania (...) <Dziadów>, ewentualnie planowanej inscenizacji <Akropolis>’ (Dialog) M. Bańko, M. Krajewska: *Słownik wyrazów kłopotliwych*. Warszawa 1994, s. 365-366.

¹¹ *Praktyczny słownik poprawnej polszczyzny. Nie tylko dla młodzieży*, red. A. Markowski. Warszawa 1995, s. 338.

¹² <http://sjp.pwn.pl/doroszewski/wzlednie;5523400.html>. (dostęp: 19.02.2016). Witold Doroszewski, komentując spójnikowe *względnie*, pisze: „wydaje mi się, że tak [spójnikowo] użyty wyraz *względnie* nie ma wdzięku, bo spływają w nim odcienie znaczeniowe lepiej wyrażone przez *czy, lub, i, oraz, bądź, w przeciwnym razie*.” <http://sjp.pwn.-pl/doroszewski/wzlednie;5523400.html>. (dostęp: 19.02.2016).

lub jeśli zostaną one uznane za nierealne¹³. Słowo *względnie* zostaje tu opatrzone kwalifikatorem – książkowe.

Kiedy poprawnie używać spójnika *względnie* można znaleźć także w poradnikach językowych. I tak w książce *Język polski. Poradnik Profesora Andrzeja Markowskiego* zauważone jest, że wyraz *względnie* znaczy tyle samo, co *ewentualnie*, czy *bądź* . Kwalifikuje się ten spójnik jako oficjalny. Uważa się przy tym, że „poza tekstami urzędowymi i oficjalnymi używanie tego spójnika nie jest wskazane”¹⁴. Spójnik *ewentualnie*, który jest proponowany jako zamiennik dla spójnika *względnie*, opatruje się kwalifikatorem – neutralny¹⁵. Następną pozycją, na którą zwrócę uwagę, to *Polszczyzna na co dzień*, której redaktorem jest Mirosław Bańko. W książce tej w rozdziale *ABC stylistyki* Dorota Zdunkiewicz-Jedynak kwalifikuje spójnik *względnie* jako książkowy i erudycyjny. W ten sposób podpowiada jak poprawnie go używać: „tak jak można przypisać **nacechowanie stylistyczne** (np. potoczne, książkowe, przestarzałe) wyrazom, tak barwa stylistyczna jest także własnością niektórych konstrukcji składniowych, a w szczególności spójników, które stanowią oś konstrukcyjną pewnych typów zdań. (...) za książkowe, erudycyjne [uważa się spójniki¹⁶] – *acz*, *aczkolwiek*, *albowiem*, *bowiem*, *aniżeli*, *iż*, *jeżeli*, *lecz*, *nadto*, *natomiast*, *względnie*”¹⁷.

Ze strony internetowej poradni językowej PWN przytoczę dwa cytaty dotyczące spójnikowego użycia słowa *względnie*. Pierwszy, którego autorem jest Mirosław Bańko, dotyczy interpunkcji związanej z interesującym mnie słowem: „Spójnikowe **względnie** bezwzględnie wymaga przecinka.”, a drugi autorstwa Jana Grzeni jest następujący: „Wyraz **względnie** może być używany jako spójnik (...), należy jednak

¹³ *Inny słownik języka polskiego PWN P-Ż*, red. M. Bańko. Warszawa 2000, s. 1175.

¹⁴ *Język polski. Poradnik Profesora Andrzeja Markowskiego*. Warszawa 2003, s. 314.

¹⁵ Tamże, s. 310.

¹⁶ Uzupełnienie moje.

¹⁷ D. Zdunkiewicz-Jedynak: *ABC stylistyki*, w: *Polszczyzna na co dzień*, red. M. Bańko. Warszawa 2006, s. 72.

robić to z wyczuciem, gdyż wiele osób odczuwa go jako urzędowy, zwłaszcza, gdy wystąpi on w języku mówionym”¹⁸.

Zanim podsumuję powyższe rozważania, wspomnę tylko dla porządku, że istnieją także takie słowniki języka polskiego, które nie odnotowują słowa *względnie*¹⁹.

Zauważamy, że dla spójnikowego *względnie* proponowanymi zamiennikami są wyrażenia: *ewentualnie*, *bądź*, *lub*, *albo*. Wyraz ten posiada następujące kwalifikatory: środowiskowy, urzędowy, oficjalny, książkowy oraz erudycyjny. Jeżeli zaś chodzi o występowanie, to poprawnie użyjemy go na pewno w tekstach w oficjalnych, urzędowych, czasami w literaturze, zaś niepoprawnie w języku potocznym, mówionym.

Spójnikowe *względnie* – przykłady. Przejdę teraz do podania przykładów, które posłużą mi wyrobieniu intuicji towarzyszącej spójnikowemu użyciu słowa *względnie*. Rozpoznanie tej intuicji jest mi potrzebne, aby móc określić jaki rodzaj spójnika reprezentuje wyraz *względnie*. A to będzie stanowiło podstawę do odpowiedzi na pytanie: czy spójnik ten jest odpowiednikiem z języka naturalnego dla jakiegoś funktora z ekstensjonalnej logiki?

Wpierw przyjrzę się przykładom przywoływanym i sklasyfikowanym przez leksykografów, a następnie przytoczę inne teksty, w których *względnie* występuje jako spójnik zdaniotwórczy. We wszystkich przykładach interesujące mnie słowo zostało przeze mnie wyróżnione.

Przykłady zaczerpnięte ze słowników:

„Do dokumentów prosimy dołączać oryginał świadectwa maturalnego, **względnie** poświadczony notarialnie odpis”²⁰.

„Należy stawić się osobiście, **względnie** przesłać pisemne usprawiedliwienie nieobecności”²¹.

¹⁸ <http://sjp.pwn.pl/poradnia/wzgl%C4%99dnie.html>. (dostęp: 15.04.2015).

¹⁹ Na przykład E. Dereń, T. Nowak, E. Polański: *Słownik języka polskiego z frazeologizmami i przysłowiami*, red. E. Polański. Warszawa 2012, czy też: E. Polański, T. Nowak, M. Szopa: *Słownik języka polskiego*. Katowice 2004.

²⁰ Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN, red. A. Markowski. Warszawa 2008, s. 1397.

²¹ Tamże, s. 1397.

„Wynajmę mieszkanie firmie, **względnie** sprzedam”²².

„Kup mi szynkę **względnie** baleron (poprawnie: albo baleron)”²³.

„Spotkamy się na ulicy **względnie** w kinie (poprawnie: bądź w kinie)”²⁴.

„Do podania proszę dołączyć oryginał zaświadczenia z miejsca pracy **względnie** poświadczoną kserokopię”²⁵.

„Jeśli pobiera pani pensję **względnie** ma inne stałe dochody, może pani założyć u nas konto”²⁶.

„Rachunek oszczędnościowy może mieć każdy, kto otrzymuje stałe dochody z pensji, **względnie** stypendium albo emerytury”²⁷.

Przykłady zaczerpnięte z innych źródeł:

„Postanowiono więc zakupić, **względnie** wybudować nową, odpowiednią dla Związku Podhalan rezydencję”²⁸.

„Ustalić taki a taki fakt znaczy uznać za prawdziwe zdanie, które głosi, że tak a tak było, **względnie** jest obecnie”²⁹.

„Dążenie do utrzymania, **względnie** zdobycia przewagi w państwie prowadziły często do konfliktów pomiędzy ziemiaństwem a burżuazją”³⁰.

„Słuchacze Radia Alex zwrócili się do mnie z prośbą o powtórzenie tej audycji, **względnie** napisanie artykułu na ten temat w <Tygodniku Podhalańskim>. Wybrałem tę drugą propozycję”³¹.

²² M. Bańko, M. Krajewska, *Słownik wyrazów kłopotliwych*, Warszawa 1994, s. 365-366.

²³ *Praktyczny słownik poprawnej polszczyzny. Nie tylko dla młodzieży*, red. A. Markowski, Warszawa 1995, s. 338.

²⁴ Tamże, s. 338.

²⁵ *Język polski. Poradnik Profesora...*, dz. cyt., s. 314.

²⁶ Tamże, s. 314.

²⁷ Inny słownik języka polskiego, dz. cyt., s. 1175.

²⁸ „Tygodnik Podhalański”, 45(1999) za: <http://sjp.pwn.pl/korpus/zrodlo/wzgle-dnie;1235;16206.html>. (dostęp: 21.04.2015).

²⁹ Z. Ziemiński: *Logika praktyczna*, 1995, za: <http://sjp.pwn.pl/korpus/-zrodlo/wzgle-dnie;1590;1516.html>. (dostęp: 21.04.2015).

³⁰ J. Pajewski: *Historia powszechna 1871-1981*, 1994, za: <http://sjp.pwn.-pl/korpus/zrodlo/wzgle-dnie;1582;3360.html>. (dostęp: 21.04.2015).

³¹ „Tygodnik Podhalański”, 22(1999), za: <http://sjp.pwn.pl/korpus/zrodlo/wzgle-dnie;1172;50.html> (dostęp: 21.04.2015).

„Ta gałąź naszej gospodarki najpewniej zniknie, **względnie** zejdzie do podziemia”³².

„Noa odwróciła się i zasnęła, **względnie** udawała, że śpi”³³.

„Dwupiętrowy ciężki budynek z czerwonej cegły, o zakratowanych oknach staromodnemu Dębczakowi kojarzył się z koszarami, **względnie** z więzieniem”³⁴.

„SF, która sama przez tak zwaną <poważną krytykę> nie raczona jest być zauważaną w ogóle, **względnie** traktowana jest lekceważąco lub – w najlepszym razie – protekcyjnie (...)”³⁵.

„A Ty, kochanie, jeśli nie będziesz miała czasu, **względnie** będzie bardzo zimno, nie wychodź po mnie, jednak czekaj w domu”³⁶.

„Nie spotykamy się więc z Winicjuszem, który był tworem wyobraźni Sienkiewicza, z Petroniuszem, o którym z historii wiemy tylko tyle, że był jednym z dwóch **względnie** trzech istniejących naprawdę Petroniuszów (...)”³⁷.

„Jeśli chcę złożyć pozew, **względnie** oskarżenie przeciw komuś, muszę udać się w tym celu na dół, do siedziby szeryfa”³⁸.

„Jeśli zaś nie chciał wydawać pieniędzy, pozostawało mu złapać okazję, **względnie** iść z buta”³⁹.

³² S. Łotysz: *Brukowiec Olchański*, 2003, za: <http://sjp.pwn.pl/korpus/zrodlo/-wzgleldnie;480;16424.html>. (dostęp: 21.04.2015).

³³ Z. Kossak: *Przymierze*, 1996, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/6/>. (dostęp: 15.04.2015).

³⁴ P. Zaremba: *Plama na suficie*, 2004, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/25/>. (dostęp: 15.04.2015).

³⁵ A. Sapkowski: *Historia i fantastyka*, 2005, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp-300/query/34/>. (dostęp: 15.04.2015).

³⁶ J. Głowacki: *Rose Cafe i inne opowieści*, 1997, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp-300/query/39/>. (dostęp: 15.04.2015).

³⁷ J. Dobraczyński: *Święty miecz*, 1996, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp-300/query/43/>. (dostęp: 15.04.2015).

³⁸ W. Horwath: *Ultra Montana*, 2005, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/-query/84/>. (dostęp: 15.04.2015).

³⁹ M. Parus: *Wilcze dziedzictwo*, 2008, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp-300/query/-103/>. (dostęp: 15.04.2015).

„Panowie obrzucą się wyzwiskami, **względnie** będą ponuro milczeć (...)”⁴⁰.

„Po wielu debatach ustalono, że rura to dziura plus wlot i wylot, **względnie** wylot i wlot”⁴¹.

„Czy w akcie duszenia, **względnie** zrzucania ze schodów, był on dla pana widzialny?”⁴²

„Manewrowali wśród wzniesień, siali dookoła z karabinu maszynowego i próbowali mnie trafić, **względnie** sprowokować do strzału”⁴³.

„Kiedy zaś Witkacy nie straszyl pacholecia osobiście, to wówczas niańki straszyl je Witkacym: <Zrób to – **względnie** nie rób tego – bo cię pan Witkiewicz weźmie!>”⁴⁴

„ (...) część osób maszerowała na północ, ratować dobytek sąsiadów **względnie** pogapić się na pożary”⁴⁵.

Względnie jako spójnik alternatywy. Czytając powyższe przykłady nie sposób nie zauważyć, że spójnik *względnie* jest spójnikiem wyrażającym alternatywę⁴⁶. Za takim stwierdzeniem przemawiają także

⁴⁰ A. Kańtoch: *Pora na zmiany*, 2008, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/-query/104/>. (dostęp: 15.04.2015).

⁴¹ S. Mrozek: *Opowiadania 1974-1979*, 1995, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/182/>. (dostęp: 15.04.2015).

⁴² S. Mrozek: *Teatr 1*, 1995, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/195/>. (dostęp: 15.04.2015).

⁴³ A. Baniewicz: *Dobry powód, by zabijać*, 2005, za: <http://nkjp.pl/poliqarp-nkjp300/query/232/>. (dostęp: 15.04.2015).

⁴⁴ J. Minkiewicz: *Bilans osobisty*, 2001, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/304/>. (dostęp: 15.04.2015).

⁴⁵ A. Baniewicz: *Kisuny*, 2008, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/337/>. (dostęp: 15.04.2015).

⁴⁶ Najczęściej słowo *względnie* użyte jest jako spójnik zdaniotwórczy. Zdarzają się także przypadki, w których *względnie* występuje w roli spójnika nazwotwórczego, np.: „*Trup względnie nieboszczyk, pomyślał i odjechał*”. [J. Bator, *Piaskowa góra*, 2009, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/347/>. (dostęp: 15.04.2015)]. Ten rodzaj spójnikowego *względnie* nie będzie leżał w kręgu mojego zainteresowania. Powodem jest to, że w pracy chcę spójnik *względnie* zastosować jako odpowiednik dla funktora zdaniotwórczego w logice.

proponowane jego zamienniki, tj. np. *lub*, *albo*, *bądź*⁴⁷, które służą do wyrażenia alternatywy.

Na gruncie logiki mamy do czynienia z trzema rodzajami zdań alternatywnych, czyli takich, w których występuje funktor alternatywy łączący najczęściej dwa zdania będące jego argumentami. I tak mamy funktor alternatywy zwykłej (\vee), rozłącznej (\perp) i dysjunkcję ($/$)⁴⁸. Każdy rodzaj zdania alternatywnego ma ścisłą definicję matrycową, pokazującą, przy jakich wartościowaniach zdania z danymi alternatywami mają określoną wartość logiczną. I tak zdanie, którego głównym funktorem jest alternatywa zwykła charakteryzuje to, że jest ono prawdziwe, gdy co najmniej jedno ze zdań, będących argumentem zdania alternatywnego jest prawdziwe. Zdanie, którego głównym funktorem jest alternatywa rozłączna, jest prawdziwe, gdy dokładnie jedno ze zdań będących argumentem zdania alternatywnego jest prawdziwe. Zdanie zaś, którego głównym funktorem jest dysjunkcja, charakteryzuje to, że co najwyżej jedno ze zdań będących argumentem zdania alternatywnego jest prawdziwe.

Pojawia się tu pewien problem, a mianowicie brak jednoznacznych odpowiedników z języka naturalnego dla powyższych funktorów⁴⁹. Przyjmuje się, że dla alternatywy zwykłej najlepszym odpowiednikiem będzie *lub*, dla rozłącznej *albo...albo*, zaś dla dysjunkcji *bądź*. Jest to jednak wybór dość arbitralny, chociażby z tego powodu, że słowo *lub* możemy zastosować jako odpowiednik z języka naturalnego dla wszystkich trzech rodzajów zdań alternatywnych. Postawię teraz pytanie: czy wobec powyższego spójnik *względnie* będzie

⁴⁷ Często też pojawia się słowo *ewentualnie*, jako mające to samo znaczenie co *względnie* użyte spójnikowo. Por. *Wielki słownik poprawnej polszczyzny PWN*, red. A. Markowski, Warszawa 2008, s. 1397; M. Bańko, M. Krajewska: *Słownik wyrazów kłopotliwych*, Warszawa 1994, s. 365-366. Inne sposoby wyrażenia spójnika alternatywy w języku naturalnym to wspomniane już: *lub*, *albo*, *bądź* oraz: *albo...albo*, *bądź...bądź*, *bądź to*, *bądź to...bądź to*, *bądź też*, *już to...już to*, *chyba że*, *czy*.

⁴⁸ W nawiasach podałam symbole poszczególnych rodzajów alternatyw.

⁴⁹ Szerzej o problemie tym piszę w: E. Magner: *Skonsultuj się z lekarzem lub farmaceutą, czyli kilka słów o spójniku alternatywy w języku naturalnym i w ekstensjonalnej logice*, w: *Kształcenie pedagogów w szkole wyższej. Teoria i praktyka*. Pułtusk 2015, s. 313-325.

odpowiednikiem z języka naturalnego dla funktora alternatywy zwykłej, rozłącznej czy też dysjunkcji?

Przyglądając się zacytowanym powyżej przykładom łatwo zauważyć, że w przeważającej liczbie przypadków, słowo *względnie* jest użyte jako odpowiednik alternatywy rozłącznej. Dla podkreślenia, że mamy do czynienia właśnie z tym rodzajem alternatywy, każdy poniższy przykład poprzedzę wyrażeniem nawiązującym treściowo do niego i równocześnie w celu silniejszego wyakcentowania, że mamy tam do czynienia z alternatywą rozłączną użyję podwojonego *albo...albo*, które jest najbardziej wyłączającym spójnikiem spośród wszystkich wyrażających alternatywę.

Albo się jedzie, albo idzie: *Jeśli zaś nie chciał wydawać pieniędzy, pozostawało mu złapać okazję, **względnie** iść z buta*⁵⁰.

Albo się krzyczy, albo milczy: *Panowie obrzucą się wyzwiskami, **względnie** będą ponuro milczeć (...)*⁵¹.

Albo się patrzy, albo się udaje, że się patrzy: *Ona patrzyła - **względnie** udawała, że patrzy - na prawo i w przód*⁵².

Albo się robi, albo się nie robi: *Kiedy zaś Witkacy nie straszyl pacholęcia osobiście, to wówczas nianki straszły je Witkacym: <Zrób to – **względnie** nie rób tego – bo cię pan Witkiewicz weźmie!>*⁵³.

Albo się ratuje, albo się tylko gapi: *(...) część osób maszerowała na północ, ratować dobytek sąsiadów **względnie** pogapić się na pożary*⁵⁴.

Albo się wynajmuje, albo się sprzedaje: *Wynajmę mieszkanie firmie, **względnie** sprzedam*⁵⁵.

⁵⁰ M. Parus: *Wilcze dziedzictwo*, 2008, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/103/>. (dostęp: 15.04.2015).

⁵¹ A. Kańtoch: *Pora na zmiany*, 2008, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/104/>. (dostęp: 15.04.2015).

⁵² A. Baniewicz: *Afrykanka*, 2005, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/242/>. (dostęp: 15.04.2015).

⁵³ J. Minkiewicz: *Bilans osobisty*, 2001, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/304/>. (dostęp: 15.04.2015).

⁵⁴ A. Baniewicz: *Kisuny*, 2008, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/337/>. (dostęp: 15.04.2015).

⁵⁵ M. Bańko: M. Krajewska, *Słownik wyrazów kłopotliwych*, dz. cyt., s. 365-366.

Albo się kupuje, albo buduje: *Postanowiono więc zakupić, **względnie** wybudować nową, odpowiednią dla Związku Podhalań rezydencję*⁵⁶.

Istnieją jednak takie przykłady, które pokazują, że niekiedy *względnie* może być alternatywą zwykłą:

*Jeśli pobiera pani pensję **względnie** ma inne stałe dochody, może pani założyć u nas konto*⁵⁷.

W powyższym przykładzie pobieranie pensji, choć jest tu preferowane, to jednak nie wyklucza innych stałych dochodów, choćby z wynajmu mieszkania. Stąd *względnie* odpowiada tu alternatywie zwykłej.

Można powiedzieć – szkoda – bo takie przypadki pokazują, że spójnik międzydaniowy *względnie* nie jest jednoznacznym odpowiednikiem alternatywy rozłącznej. Dołączył tym samym do listy spójników tj. *lub*, *albo*, *bądź* , itp., które co prawda są spójnikami charakterystycznymi dla alternatywy, ale w sposób wyraźny, jednoznaczny nie możemy określić, jaki rodzaj alternatywy one reprezentują: czy alternatywę zwykłą, czy też rozłączną, czy też dysjunkcję.

Własność przemienności. Bez względu na rodzaj alternatywy, jaki bierzemy pod uwagę, na gruncie logiki ma ona własność przemienności:

$$p \vee q \leftrightarrow q \vee p$$

$$p / q \leftrightarrow q / p$$

$$p \perp q \leftrightarrow q \perp p$$

W języku naturalnym, choć istnieje możliwości przemienności, to jednak rzadko jest ona neutralna względem treści danego wyrażenia. Przyjrzyjmy się kilku przykładom, w których występuje spójnik *względnie*. W poniższych przykładach zdania z gwiazdką są komutatywnym przekształceniem zdań bez gwiazdki.

1) *Jeśli zaś nie chciał wydawać pieniędzy, pozostawało mu złapać okazję, **względnie** iść z buta*⁵⁸.

⁵⁶ „Tygodnik Podhalański”, 45(1999), za: <http://sjp.pwn.pl/korpus/zrodlo/wzgle-dnie;-1235;16206.html>. (dostęp: 21.04.2015).

⁵⁷ *Język polski. Poradnik Profesora...dz. cyt.*, s. 314.

⁵⁸ M. Parus: *Wilcze dziedzictwo*, 2008, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/103/>. (dostęp: 15.04.2015).

1*) *Jeśli zaś nie chciał wydawać pieniędzy, pozostawało mu iść z buta, **względnie** złapać okazję.*

Wydaje się, że w zdaniu 1) złapanie okazji jest zachowaniem preferowanym, wobec tego przy przekształceniu nastąpiła zmiana preferencji.

2) *Panowie obrzucą się wyzwiskami, **względnie** będą ponuro milczeć (...)*⁵⁹.

2*) *Panowie będą ponuro milczeć, **względnie** obrzucą się wyzwiskami.*

W zdaniu 2) możliwość zawarta przed słowem *względnie* wydaje się bardziej prawdopodobna niż możliwość, o której mowa po nim. Z tego względu przy komutatywnym przekształceniu nastąpiła zmiana tego akcentu.

3) *Ona patrzyła – **względnie** udawała, że patrzy – na prawo i w przód*⁶⁰.

3*) *Ona udawała, że patrzy – **względnie** patrzyła – na prawo i w przód.*

W zdaniu 3) *patrzenie* jest czynnością preferowaną, bardziej prawdopodobną niż tylko *udawanie*. Po przekształceniu *udawanie* stało się ważniejsze.

4) *Kiedy zaś Witkacy nie straszyl pacholęcia osobiście, to wówczas niańki straszyły je Witkacym: <Zrób to – **względnie** nie rób tego – bo cię pan Witkiewicz weźmie!>*⁶¹

4*) *Kiedy zaś Witkacy nie straszyl pacholęcia osobiście, to wówczas niańki straszyły je Witkacym: < Nie rób tego – **względnie** zrób to – bo cię pan Witkiewicz weźmie!>*

W zdaniu 4) preferowane jest dokonanie danego czynu, zaś w 4* akcent kładzie się na jego zaniechanie.

⁵⁹ A. Kańtoch: *Pora na zmiany*, 2008, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/104/>. (dostęp: 15.04.2015).

⁶⁰ A. Baniewicz, *Afrykanka*, 2005, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/242/>. (dostęp: 15.04.2015).

⁶¹ J. Minkiewicz: *Bilans osobisty*, 2001, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/304/>. (dostęp: 15.04.2015).

5) (...) część osób maszerowała na północ, ratować dobytek sąsiadów **względnie** pogapić się na pożary⁶².

5*) (...) część osób maszerowała na północ, pogapić się na pożary **względnie** ratować dobytek sąsiadów.

W tym przypadku myślę, że w zdaniu 5) ratowanie dobytku sąsiadów, było częstsze i bardziej pożądane, niż tylko gapienie się na pożary, stąd taka kolejność członów tego zdania. W przypadku przekształcenia czynność gapienia staje się ważniejsza.

6) Wynajmę mieszkanie firmie, **względnie** sprzedam⁶³.

6*) Sprzedam mieszkanie firmie, **względnie** wynajmę.

Wynajęcie mieszkania jest rzeczą bardziej prawdopodobną i może też bardziej pożadaną niż sprzedaż, stąd taka kolejność w zdaniu 6). Przekształcenie zmienia priorytety.

7) Jeśli pobiera pani pensję **względnie** ma inne stałe dochody, może pani założyć u nas konto⁶⁴.

7*) Jeśli ma pani inne stałe dochody niż pensja **względnie** pobiera pani pensję, może pani założyć u nas konto.

Zauważamy, że w zdaniu 7*) nastąpiła zmiana priorytetów w stosunku do zdania 7): dochody nie będące pensją są jakby ważniejsze.

Powyższe przykłady pokazują, że ze względu na dodatkową sugestię, która jest związana z samym znaczeniem spójnikowego *względnie*, trudno dokonać tu neutralnego przekształcenia komutatywnego.

Uwaga dotycząca dodatkowej sugestii. Z użyciem spójnika *względnie* wiąże się pewna sugestia, że to, co opisywane przed nim jest bardziej oczekiwane, bardziej pożądane niż to, co po nim. Przykład:

*Wynajmę mieszkanie firmie, względnie sprzedam*⁶⁵.

Ta dodatkowa sugestia może też przybierać formę wyższego prawdopodobieństwa wystąpienia tego co jest opisywane przed spójnikiem *względnie*, od tego co po nim. Myślę, że z taką sytuacją mamy do czynienia w zdaniu:

⁶² A. Baniewicz: *Kisuny*, 2008, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/337/>. (dostęp: 15.04.2015).

⁶³ M. Bańko: M. Krajewska, *Słownik...*, dz. cyt., s. 365-366.

⁶⁴ *Język polski. Poradnik Profesora...*, dz. cyt., s. 314.

⁶⁵ M. Bańko, M. Krajewska: *Słownik...*, dz. cyt., Warszawa 1994, s. 365-366.

*Noa odwróciła się i zasnęła, względnie udawała, że śpi*⁶⁶.

Jeszcze inaczej można tę sugestię ująć w taki sposób, że to, co występuje przed spójnikiem *względnie*, jest trafniejsze w ocenie, w skojarzeniu, niż to po nim. Przy czym można też się dopatrywać tu elementu wahania, czyli która z ocen czy spostrzeżeń jest trafniejsza: ta przed spójnikiem, czy też ta po nim. Zilustruję to przykładem:

*Dwupiętrowy ciężki budynek z czerwonej cegły, o zakratowanych oknach staromodnemu Dębczakowi kojarzył się z koszarami, względnie z więzieniem*⁶⁷.

Uwaga dotycząca zastępowania spójnikowego *względnie*. Rozważę wpiery przykład kwalifikowany jako oficjalny, a później przykład z mowy potocznej.

*Wynajmę mieszkanie firmie (1), **względnie** sprzedam (2)*⁶⁸.

Ze względu na to, że jest to urzędowy, oficjalny komunikat, wyraz *względnie* został użyty tutaj poprawnie. W wyrażeniu tym istnieje sugestia, że (1) jest bardziej pożądana, bardziej prawdopodobna niż (2). W przypadku zastąpienia wyrazu *względnie* przez *lub* sugestia powodująca wyróżnienie (1) zostaje wyeliminowana⁶⁹:

*Wynajmę mieszkanie firmie (1), **lub** sprzedam (2).*

W mowie potocznej użycie wyrazu *względnie* jest niepoprawne, na przykład:

*Kup mi szynkę **względnie** baleron*⁷⁰.

Możemy zastąpić w tym przypadku słowo *względnie* słowem *ewentualnie*, które według Markowskiego charakteryzuje neutralność:

*Kup mi szynkę **ewentualnie** baleron.*

Jednak w codziennej rozmowie użycie słowa *ewentualnie*, według Bańko i Krajewskiej, razi pretensjonalnością⁷¹. W mowie potocznej

⁶⁶ Z. Kossak: *Przymierze*, 1996, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/6/>. (dostęp: 15.04.2015).

⁶⁷ P. Zaremba: *Plama na suficie*, 2004, za: <http://nkjp.pl/poliqarp/nkjp300/query/25/>. (dostęp: 15.04.2015).

⁶⁸ M. Bańko, M. Krajewska: *Słownik...*, dz. cyt., s. 365-366.

⁶⁹ Por. tamże.

⁷⁰ *Praktyczny słownik poprawnej polszczyzny...*, dz. cyt., s. 338.

⁷¹ M. Bańko, M. Krajewska: *Słownik...*, dz. cyt., s. 365-366.

powinno się więc używać słów: *lub*, *albo*, *bądź* dla wyrażenia alternatywy:

*Kup mi szynkę **lub** baleron.*

*Kup mi szynkę **bądź** baleron.*

*Kup mi szynkę **albo** baleron.*

Dlatego też w takich przypadkach nie powinno się powyższych spójników zastępować słowem *względnie*⁷².

Uwaga dotycząca konwencjonalnego znaczenia. Proponowanym przez Markowskiego poprawnym i najlepszym zamiennikiem dla słowa *względnie* w zdaniu: *Kup mi szynkę **względnie** baleron*, jest: *Kup mi szynkę **albo** baleron*⁷³.

Tutaj pewna uwaga. Spójnik *albo* (*albo...albo*) jest według Wojtasiewicza najbardziej wyłączającym spójnikiem spośród wszystkich spójników alternatywy⁷⁴. Stąd, jeśli chcemy, aby ktoś kupił dokładnie jedną ze wskazanych rzeczy należy właśnie go użyć i to najlepiej w formie podwojonej. Dodatkowa sugestia, że szynka jest bardziej pożądana niż baleron jest tłumaczona tutaj przestrzeganiem maksymy sposobu: mów w sposób uporządkowany, czyli to co ważniejsze, pierwsze, czy bardziej pożądanego umieszczaj w swojej wypowiedzi w pierw, a potem to co podrzędne. Ze słowem *względnie* jest związana podobna sugestia: to co przed słowem *względnie* jest bardziej pożądanego, niż to, co po nim. Jednak sugestia ta jest związana ze znaczeniem wyrazu *względnie*, czyli mamy tu do czynienia z implikaturą konwencjonalną⁷⁵.

Podsumowanie. W języku polskim słowo *względnie* występuje głównie jako przysłówki, ale ma także poprawne spójnikowe użycie,

⁷² Praktyczny słownik poprawnej polszczyzny. Nie tylko dla młodzieży, red. A. Markowski, Warszawa 1995, s. 338.

⁷³ Por. Praktyczny słownik poprawnej polszczyzny..., dz. cyt., s. 338.

⁷⁴ Olgierd Wojtasiewicz zauważa, że „wyraźne odczucie użycia wyłączającego istnieje w przypadku *albo...albo*”. O. Wojtasiewicz: *Formalna i semantyczna analiza polskich spójników przydaniowych i międzydaniowych oraz wyrażen pokrewnych*, „Studia semiotyczne” 1972, nr 3, s. 121.

⁷⁵ H. P. Grice pisze: „konwencjonalne znaczenie użytych słów determinuje nie tylko to, co zostało powiedziane, lecz także to, co jest implikowane.” H. P. Grice: *Logika a konwersacja*, w: *Język w świetle nauki*. Warszawa 1980, s. 95.

choć nie jest ono powszechne. Po przeanalizowaniu przykładów ze zdaniotwórczym spójnikiem *względnie*, zauważyłam, że najczęściej stosowany on jest jako alternatywa rozłączna. Istnieją jednak nieliczne przypadki, kiedy używamy go jako alternatywę zwykłą. Zwróciłam uwagę na brak neutralnego przekształcenia komutatywnego zdań ze spójnikiem *względnie* oraz na konwencję, która jest związana z jego znaczeniem. Zaznaczyłam także, kiedy poprawnie używać spójnika *względnie*, a kiedy należy zastąpić go przez inne wyrazy. Praca dała negatywną odpowiedź na pytanie, czy jest to jednoznaczny odpowiednik dla danego typu alternatywy. Słowo *względnie* można więc stosować jako jeden z wielu odpowiedników z języka polskiego dla spójników alternatywy występujących w logice. Przy czym, myślę, że można zaryzykować twierdzenie, że jest on preferowanym odpowiednikiem alternatywy rozłącznej. Moje rozważania podsumuję jednym zdaniem:

Spójnik *względnie* jest odpowiednikiem alternatywy rozłącznej, względnie zwykłej.

Summary

The polish word „względnie” is most frequently used as an uninflected adverb (equivalent to “relatively” in English). However, there are cases where it occurs as a connective (equivalent to “or” in English). It is the connective form of “względnie” that I will deal with in my article. I look for an answer whether the connective “względnie” can be a natural language equivalent to one of the functors in logic.

Key words: connective, the “względnie” connective, exclusive disjunction, non-exclusive disjunction.